

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

5. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM
2017

ADATOK A MAGYARORSZÁGI SZESZIPAR TÖRTÉNETÉHEZ (1850–1910)

SZULOVSZKY JÁNOS

A contribution to the history of the Hungarian distilling industry (1850–1910)

This study aims at investigating the development of the Hungarian distilling industry based on employment statistics collected between 1850-1910. This study verifies the old proverb of researchers: „one source is not enough”. Only a comparison of different source-types and a critical approach can allow us to reconstruct a piece from the mozaic of the past. Though the contemporary statistics and almanachs may offer splendid data from different aspects depicting kaleidoscope-like pictures, none of them reflects the totality of the economic life. The so-called Jekelfalussy inventory from 1892 – enumerating the firms and artisans – seems to be incomplete, or was characterized by the selective usage of input data: in our maps based on this inventory, Torontál County seems to be insignificant, however we have knowledge from other sources that more than 3000 persons were involved in the distillation of spirits as a supplementary home-industry. Therefore the key moral of this study is that it is useful to involve other source types into investigations analyzing the regional distribution or territorial pattern of any industrial branch. Reports of corporations or guilds, official documents of county administration, contemporary descriptions, regional monographies, etc. can provide numerous data.

Keywords: distillation industry, employment/occupational statistics, inventory, source-critics

A kisebb királyi haszonvételek joga alapján 1848 előtt földesúri kiváltság volt az italmérés.¹ Ez nemcsak a szeszes italok árusítására való felhatalmazást jelentett, hanem egyúttal a pálinkafőzés kizárólagos jogát is. A forradalom és szabadságharc leverése után a bécsi udvar nemcsak érvényben hagyta azokat az intézkedéseket, amelyek a gazdaság tőkés fejlődéséhez szükségesek voltak (polgári tulajdon megteremtése, törvény előtti egyenlőség, közadózás, úrbéri viszonyok megszüntetése, jobbágyfelszabadítás), hanem voltaképpen még ki is teljesítette ezeket azzal, hogy Magyarországon is bevezette az osztrák büntető törvénykönyvet, megerősítve ezzel a polgári tulajdon biztonságát. A Habsburg-adminisztráció 1850. október 1-én előbb részlegesen, majd pedig 1851. július 1-ével maradéktalanul felszámolta közbülső vámvonalatokat. A birodalom gazdasági egysége-

---

¹ A tanulmány az MTA BTK Történettudományi Intézetében (1094 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.), az OTKA 111766 sz. kutatás keretében készült. Itt köszönöm meg dr. Demeter Gábor segítségét a térképek elkészítésében.

sítését szolgálta az is, hogy 1850. szeptember 29-én császári nyílt parancs elrendelte, hogy a korona-országokban fennálló gyakorlat szerint szedjék be Magyarországon is az égetett szeszes italok után a fogyasztási adót (*Potsa F.* 1897: 373-374).² Ez az intézkedés mindazok számára, akik nem foglalkoztak keresetszerűen pálinkafőzéssel és -kiméréssel, – az addigi hazai szokásoktól eltérően – engedélyezte, hogy az önmaguk által termelt anyagokból saját maguk számára és a velük egy kenyéren élő háznépük részére egy év alatt két akónál kevesebb pálinkát adómentesen főzhessenek (*Potsa F.* 1897: 374-375).³

Jóllehet, az 1830-as években a gőz alkalmazásával fellendült Magyarországon az égetett szeszes italok készítése, s a földbirtokosok nemcsak az északi megyékben, hanem az ország számos pontján sorra építették ekkoriban a „gőzműves pálinkaházakat” (*Fényes E.* 1847: I. 210-211.), erőteljesebb fejlődésnek a 19. század közepén indult hazai szeszipar (*Földes B.* 1885: 288.). Figyelemre méltó, hogy *Fényes Elek* az 1851-ben közreadott nevezetes munkájában csupán a kis sáros megyei faluról, Licsértről szólva tudósított „pálinka-főzés”-ről (*Fényes E.* 1851: III. k. 28.), s csak a Trencsén megyei Bellus (*Fényes E.* 1851: I. k. 113.: „több ser- és pálinka-főző ház”), és Szlopna (*Fényes E.* 1851: IV. k. 144.), a Bars megyei Nemes-Kosztolány (*Fényes E.* 1851: II. k. 252.), a borsodi Nagy-Bolyok (*Fényes E.* 1851: I. k. 152.: „van helyben 2 pálinka-főzőház”), a gömöri Putnok (*Fényes E.* 1851: III. k. 269.: „van pálinka és sörháza”), illetve a pozsony megyei mezőváros, Malaczká (*Fényes E.* 1851: III. k. 63.) kapcsán említette pálinkaházak meglétét. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy másutt egyáltalán ne lettek volna, hiszen például egyedül csak a gömöri szlovák faluról, Alsó-Szkalnokról jegyezte meg *Fényes*, miszerint „sertést sokat tartanak, s azt *pálinka moslékkal tartják*” (*Fényes E.* 1851: IV. k. 141.), holott a korban ez más felvidéki településeken is gyakorlat volt (vö. pl. Országgyűlési Tudósítások, 1833-1834. – 1833. aug. 6.). A Magyarország geographiai szótára kiemelte továbbá az Arad megyei Kerülős (*Fényes E.* 1851: II. k. 211.), illetve a borsodi Szent-Péter „pálinka-gyárat” (*Fényes E.* 1851: IV. k. 116.). A Szatmár megyei Nagykároly mezőváros kapcsán pedig azt is szükségesnek tartotta megörökíteni, hogy ott a „*szilva- és rozspálinka kereskedés nagy fontosságú*” (*Fényes E.* 1851: II. k. 182.). Témánk szempontjából érdemes még idézni *Fényes Elek*nek a vendek által lakott Vas megyei faluról, Szent-Benedekről tett következő megjegyzését: „híres e hely még mindszentnapi vásárjáról is. *Ekkor szabják meg az új bor, és szilva-pálinka árát az egész Vandaliára nézve: a mint ekkor itt kél, úgy jobbára tovább is megmarad*”

---

² Ezt kiegészítette az 1850. évi október hó 19-án kelt és a birodalmi és kormánylapban 1850. december 14-én (XLVI. tétel 436. sz.) kiadott pénzügyminiszteri rendelet, amely a szeszes italok után járó fogyasztási adó beszedése körül követendő intézkedéseket részletezte. Gyakorlatilag ez az utasítás képezte későbbi szeszadóval kapcsolatos törvényeknek az alapját. Minderről bővebben: *Potsa F.* 1897.

³ Az 1868. évi XVI. tc. lehetővé tette, hogy az adómentesen főzött pálinkát az eladott szeszmenyiség után járó adóilleték befizetése fejében elárúsíthatták. *Potsa F.* 1897: 520.

(Fényes E. 1851: IV. k. 93.). A szeszadó-rendelet folyamánként készült statisztikai adatszolgáltatás szerint az 1851/52. évi termelési időszakban 6.299 ipari (17 hektoliteresnél nagyobb erjesztőkáddal dolgozó), és 86.839 kisebb szeszfőzde működött Magyarországon (Potsa F. 1897: 379).

A 19. század derekáig jelentős szesz-behozatalra szorultunk. Egyre többen ismerték fel azt, hogy ez az iparág mind az állattenyésztésre, mind pedig a mezőgazdaságra jótékony hatást gyakorolhat. „A szesz az ipar terén csaknem hason szerepet visz, mint a széksó, számtalan iparágnak felvirulása a szesznek fogyasztásától tételeztetvén fel, és mivel a szesziparnak termelényei külforgalmi mérlegünket még inkább cselekvővé tehetnék” – szögezte le *Konek Sándor* (1865: 336., vö. *Földes B.* 1885: 288.), ám olyan vélemény is megfogalmazódott, miszerint a „mértékfelett elharapódzott pálinkafőzés” sok helyen a szőlőművelést pusztulással fenyegeti. Fényes Elek éppen ezért azt hangoztatta, hogy csak a természetlen vidékeken kellene megengedni, hogy gabonából és burgonyából égessenek szeszt, s a gazdag búza- és borteremő területek számára elő kellene írni, hogy ott kizárólag gyümölcsből főzhetnek alkohorpárlatot (Fényes E. 1847: I. 210–211.).

1859-ben a hat kerületre osztott Magyarországon, valamint az az idő tájt tőle külön kezelt Erdélyben összesen 3975 iparszerű, s csaknem 56 ezer mellékfoglalkozásként működő pálinka- és szeszfőzdet írtak össze. Figyelemre méltó, hogy miközben a temesvári kerületben lévő 26 szeszipari vállalat az országos összesnek csak 0,6 százalékát tette ki, addig a mellékkereset gyanánt szeszfőzéssel foglalkozóknak több mint az egynegyede e térségben élt (1. táblázat).

1. táblázat Pálinka- és szeszfőzdek Magyarországon 1859-ben

	Iparvállalat		Mellékfoglalkozás		Összesen	
	absz. sz.	(%)	absz. sz.	(%)	absz. sz.	(%)
Budai kerület	338	8,5	5.482	9,8	5.820	9,7
Pozsonyi ker.	1.127	28,4	4.768	8,5	5.895	9,9
Soproni kerület	555	14,0	9.268	16,6	9.823	16,4
Kassai kerület	641	16,1	695	1,3	1.336	2,2
Nagyvárad ker.	354	8,9	6.830	12,2	7.184	12,0
Temesvári ker.	26	0,6	16.780	30,0	16.806	28,1
Magyarország (Erdély nélkül)	3.041	76,5	43.823	78,4	46.864	78,3
Erdély	934	23,5	12.075	21,6	13.009	21,7
Összesen	3.975	100,0	55.898	100,0	59.873	100,0

Forrás: *Hunfalvy 1863. 17. adatai alapján*

Az 1860-as évek elején azonban egy ideig pangás és hanyatlás következett be a szeszipar terén – nemcsak Magyarországon (*Hunfalvy J.* 1863: 6.), hanem szerte

az egész osztrák birodalomban (Konek S. 1865: 337.). A kortársak részben az 1862. évi szesztörvényben,⁴ részben – a statisztikailag kimutatott – fogyasztás csökkenésében jelölték meg ennek az okát. Amint Hunfalvy János 1867-ben írja, az adó bevezetése miatt „különösen a mezei gazdák azon kis szeszfőzései fogytak, melyek mint mellékes foglalkozások állottak vala fenn. Újabb időben az iparszerű szeszégetések és szeszgyárak száma is csökkent” (Hunfalvy J. 1867: 65.). Azonban már korábban, a szesztörvény előtt megindult a szeszfőzdék számának az apadása. 1861-ben a két évvel korábbihoz képest 15 százalékkal, csaknem 600 iparszerű vállalkozással volt kevesebb, a mellékfoglalkozásként szeszfőzéssel foglalkozók száma pedig több, mint egyötödével, csaknem 11.700-zal csökkent (vö. 2. táblázat) (Konek S. 1865: 338.). 1863-ban Magyarországon összesen 38, együttesen 297 lóerő teljesítményt nyújtó gőzgépet alkalmaztak a szeszégetésnél. Ekkoriban nagyobb mértékű szeszgyártás csak ott folyt, ahol – mint a pusztákon – marhahízalással volt társulva, vagy ahol (mint Temesvárott és Pest-Budán) az élesztőkészítéssel állt összefüggésben. Az utóbbi helyen ez idő tájt 10 nagyobb szesz-, likőr- és ecetgyár mellett 123 iparos „hol pálinka és egyéb szesz folyadékot égetésével, hol csak ecetkészítéssel iparszerűleg foglalkodik” (Konek S. 1865: 339.).

2. táblázat Pálinka- és szeszfőzdék Magyarországon 1861-ben

	Gyár	Iparvállalat	Mellékfoglalkozás	Összesen:
Magyarország (Erdély nélkül)	202	2333	33.329	35.864
Erdély	28	830	10.874	11.732
Együtt:	230	3163	44.203	47.596

Forrás: Konek S. 1865: 338.

A szeszipar az 1866 február 1-én bevezetett átalányrendszer (Pauschalirungs-System) folytán kezdett újra gyarapodni. Ezt a kiegyezés után a felelős magyar kormány is fenntartotta (Keleti K. 1871: 195.). 1869-ben 1030 nagyobb és 67.183 kisebb szeszfőzde működött Magyarországon. Az utóbbiak túlnyomó többsége (65.610) mezőgazdasági, a többi tisztán ipari, illetve gyári üzlet volt. Ahogy Keleti Károly megjegyezte, „az összes szesztermelés még most sem nyugszik teljesen egészséges alapon”, s ez „a nagyobb, műipari berendezéssel ellátott szeszgyárak apadásából látszik. Mert bármily örvendetes a mezőgazdaság érdekében a kisebb szeszgyárak szaporodása, amazok csökkenése sem örvendetes tény. Ugyanis még 1867-ben 1065 létezett, mely 1869-ben már 1030-ra apadt, vagyis 35-tel csökkent” (Keleti K. 1871: 197.).

⁴ Az 1862. július 9-én kelt törvény a szesztartalom mértékében szabta meg a fizetendő adót: minden fok szesz után 7,2 krajcárt kellett fizetni, amihez 1866. február 1-étől még szeszfokonként további 5 krajcárt szedtek be. Hunfalvy 1867: 65.

Egy másik munkájában arról számolt be Keleti, hogy azok a szeszégetők, akik azt gyári jelleggel üzik, illetve a nagyobb földbirtokosok egy része, akik trágyszerés végett marhát hizlalnak, és „e szerint a szeszt gazdaságuk mellett gyárian *berendezett* üzletben égetik, már tökéletes, a mai viszonyokhoz mért újabb és javított kazánokkal és erjesztési gépekkel bírnak; s ezeknek üzlete mindenképp okszerűnek nevezhető. A kisebb birtokosok azonban, az ugynevezett *paraszt égetők* nagy része tökéletlen, időt és adót vesztegető beruházásokkal bírnak csupán, és igen gyakran található oly primitív berendezéseket, melyek még 50 év előtt keletkeztek, mikor semmiféle adórendszer sem létezett és olcsó fűtési anyagokkal és munka erővel rendelkeztek” (Keleti K. 1873: 278.). Keleti Károly a továbbiakban rámutatott arra, hogy ez az iparág csak ott éri el a legjobb eredményeket, ahol rendszeren áttekinthető statisztikai feljegyzéseket vezetnek a termelési tényezőkről („minők a fok és idő mérséke, erjedés, és elerjedés menete, továbbá az ez által mutakozó különféle jelenetek”), az adórendszer változásairól, s a fontosabb gazdasági körülményekről (pl. a gyártmányok eredeti árai stb.). Ugyanis „ezen rendszeres átlagos feljegyzések képezik minden nagyobb iparnál, vagy gyárnál a fokmértet (Regulative) és csakis oly iparos és gyáros bírt üzletére minden időben és minden viszonyok közt *teljes hatalommal*. Ezen hiányt általában érezzük hazai iparos vállalatainknál, de főképp a gyakran könnyelműen vezetett, úgy nevezett *társulati* vállalatoknál tapasztaljuk ezt” – hangoztatta (Keleti 1873: 279.).

A Keleti által 1873-ban közreadott Honismertető szerint akkoriban 971 nagyobb, gyári szeszőzde működött. Ezek a következő alapanyagokkal dolgoztak:⁵

	nyers répa	5	szeszőzde
lisztartalmú anyag, és pedig:			
	tengeri	314	”
	más gabona	68	”
	burgonya	440	”
	burgonya és gabona	138	”
	cukorüledék	6	”

Mint Keleti írja: „ezen kívül 3.166 község 136.266 fél *adómentesen* is termel szeszt, még pedig:

	505.140	akó	lisztes anyagból
	3.392	”	magvas gyümölcsből
	72.322	”	csontáros ”
	471.879	”	törkölyből
	57.327	”	borseprőből
	4.086	”	vegyes anyagból
Összesen	1.114.146	akóból,	

melyből összesen 113.272 akó termelvényt nyeretett”.⁶

⁵ Ezek az adatok Magyarországra (Erdéllyel együtt) és Horvátországra vonatkoznak, a katonai határőrvidék adatai nélkül. Keleti 1873: 281.

⁶ Ahogy az előzőek, úgy ezek az adatok is Magyarországra (Erdéllyel együtt) és Horvátországra vonatkoznak, s nem tartalmazzák a katonai határőrvidék adatait. Keleti 1873: 282.

Ezekből az adatokból az is kiviláglik, hogy a szesziparon belül a pálinkafőzés, a gyümölcsalapú lepárlás terén a hagyományos kisüsti főzés volt a jellemző és meghatározó.

„Hazánk szesztermelése (...) egy igen fejlett iparágat képez” – állapította meg 1884-ben *Szolcsányi Hugó*. Ez idő tájt, 1881-ben 666 nagyobb, valamint 82.510 mezőgazdasági üstfőzde működött a Magyar Korona országaiban. Egy esztendő múltán a nagyobb üzeme száma 48-cal apadt, viszont több mint 9.000-rel gyarapodott a kisebb főzdék száma. Portékájukat elsősorban kelet felé szállították, kiváló híre volt a szlavóniai szilvapálinkának. 1881/82-ben mintegy 64,6 millió hektoliter, 1882/83-ban pedig már csaknem 68,6 millió hektoliter szeszt állítottak elő a Magyar Birodalomban (*Szolcsányi H.* 1884: 330., vö. *Földes B.* 1885: 288.).

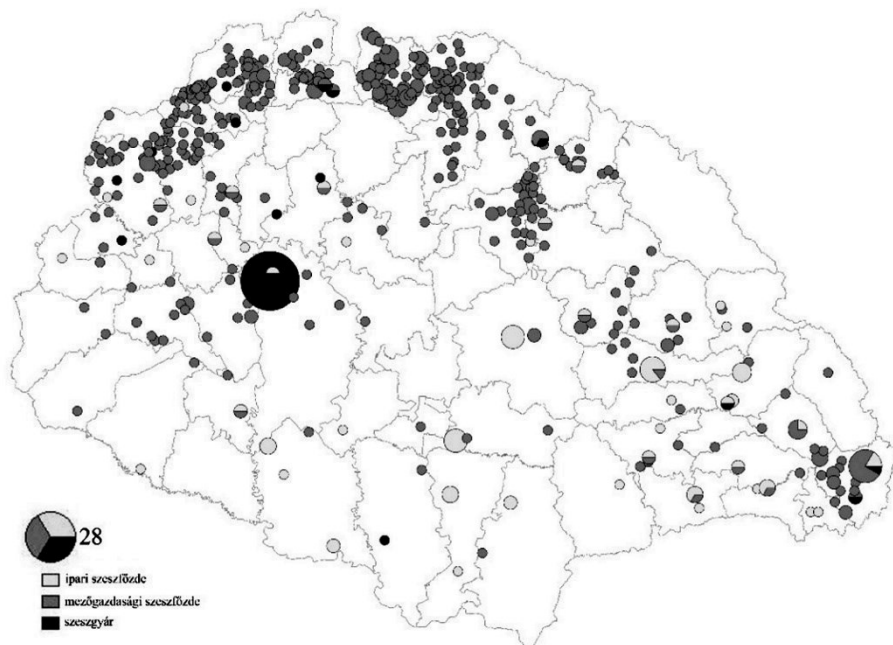
A *Párniczky Ede* által közreadott *Magyarország gazdasági statisztikai kézikönyve* jóvoltából az 1880-as első felére vonatkozóan ismerjük a Horvát-Szlavónország nélkül, a szűkebben vett magyarországi adatokat is. E szerint 1884-ben 611 „műszerű” és 60.205 „közönséges vagyis gazdasági” szeszfőzdet írtak össze. Az összesen 60.816 szeszfőzdeből 59.497 működött ténylegesen, s ezek együttesen 73.716.285 hektoliter szeszfokot termeltek, mely után 8.108.791 forint fogyasztási adót vetettek ki. Ezekon kívül 2.224 községben 53.274 fél összesen 953.169 hektoliter szeszfokot termelt adómentesen. Ha a fogyasztási adót meg kellett volna nekik is fizetniük, az 104.849 forintot tett volna ki (*Párniczky E.* 1877: 84.).

A szembetűnő fejlődés dacára a kortárs statisztikus, Földes Béla 1880-as évek szeszipara terén három fő hiányosságot észlelt: 1.) a szakértelem hiánya, 2.) a nagy gyárak teljes elkülönítése a mezőgazdasági üzemtől és a kis mezőgazdasági szeszgyárak számának apadása, 3.) a külföldi piacok meghódításának a nehézsége (*Földes* 1885: 288.).

A magyarországi és – például – az ausztriai szeszipar között lényeges különbség volt a tekintetben, hogy míg ott leginkább a répa és a krumpli szolgált alapanyagul, addig hazánkban a szeszfőzés főként gabonából történt, s emiatt ez időigényesebb folyamat volt (*Földes B.* 1885: 288.).

Sajátos ellentmondás: noha a 19–20. század fordulójára egyre finomabbá váltak a statisztikai adatfelvételek, s a korabeli népszámlálási kötetekből egyre árnyaltabb kép nyerhető a társadalmi-gazdasági viszonyokról, e tekintetben kukkfiókanak mutatkozik a szeszipar, holott a minden szempontból vezető malomipar, illetve a cukoripar mellett a szeszgyártás is jelentős szerepet játszott a korszak gazdasági életében. A censusok foglalkozás-statisztikai kötetei nem tükrözik a szeszfőzés kiterjedtségét, az iparszerűen és nagy mennyiséget előállító üzemek szintje alatt az alkalomszerű, „kisüsti” pálinkafőzők sokaságát. Az 1890. évi adatok közreadása során a Statisztikai Hivatal még csak a törvényhatóságok szintjéig ment le, 1900-ban viszont már a települések szintjén közölték a szeszgyártásban dolgozók számát. Szerencsére az 1890. évi népszámlálási kötet anyagát kiegészíthetjük a *Jekelfalussy József* által publikált iparos és kereskedő címtár

adataival (*Jekelfalussy J.* 1892). Ez szakmánkénti bontásban sorolta fel, hogy mely településen működött az adott iparnak műhelye, illetve üze­me. Így 1892-ben 456 településen összesen 610 szeszipari üzemről tudunk. Ebből 481-et a mezőgazdasági szesz­főz­dék, 76-ot az ipari szesz­főz­dék és 53-at a szeszgyárak között sorolt fel a címtár (*1. térkép*). Mezőgazdasági szesz­főz­déknek azok minősültek, amelyek a szesztermeléshez szükséges anyagokat legnagyobb részben a mezőgazdaság terményeiből nyerték, s a szesztermelés során keletkező moslékot takarmány gyanánt használták fel (ezen ismérvről bővebben: *Potsa F.* 1897: 530).

*1. térkép: A szeszipar Magyarországon 1892-ben
(Jekelfalussy 1892 adatai alapján)*

Az ország szesziparának egyértelműen Budapest volt a központja. Az 53 szeszgyárból 38 (az összes 71,7%-a) itt működött. Az 1890-es népszámlálás során 5170-en főt írtak össze a szeszgyártás terén, ebből 886 (17,1%) dolgozott a fővárosban. A 20-nál több segédet foglalkoztató negyven nagyipari vállalatból tíz budapesti volt, s az összes segédnek (2680 fő) csaknem egyharmada (848, vagyis 31,6%) talált e cégeknél megélhetést. Am nem csupán a szesziparban foglalkoztatottak létszám miatt emelkedett ki Budapest. Más forrásokból ismeretes, hogy mind a termelés mennyisége, mind pedig a technikai színvonal, s – ezektől korántsem függetlenül – nem utolsó sorban a fizetett évi adó tekintetében is kimagaslott öt-tíz fővárosi vállalat (*Potsa F.* 1897: 528).

Ipari szeszfőzdék falvakban csak ritkán fordultak elő. A *Jekelfalussy*-féle cím-tár szerint miközben Erdély 8, Dunántúl és Felvidék 3-3 és az Alföld egy településén üzemelt egy-egy; addig 33 városban összesen 61 ipari szeszfőzde volt, vagyis e városokat rendszerint nemcsak egy, hanem több ilyen üzem jellemezte.

1892-ben az ország mintegy 12 és fél ezer települése közül 418 helyen működött mezőgazdasági szeszfőzde. Nyilvánvaló okokból ebből csupán 31 volt városi jellegű település. Figyelemre méltó, hogy ezek zöme, hozzávetőleg 72 %-a a Felvidéken létesült, az Alföld és a Dunántúl kb. 10-10%-kal részesült, míg Erdélyben csupán a további mintegy 6% talált megélhetési terepre.

A mezőgazdasági szeszfőzdékkal rendelkező települések megyei arányát tekintve markánsan kiemelkedik a Felvidék északi, észak-nyugati sávja, Sáróstól, Abaújtól egészen Pozsony megyéig. Itt a szomszédos Moson és Győr megyék révén érintkezik egy másik jellemző térséggel, amelyhez az említetteken kívül Veszprém, Fejér és Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye tartozik. Észak-keleten Ung, Szabolcs és Szilágy megye, valamint Erdélyben Háromszék és Udvarhely, illetve az Alföldről még Csanád megye sorolandó a legjobban ellátott felső harmad közé (*2. térkép*). A tízezer lakosra jutó mezőgazdasági szeszfőzdek száma Liptó, Szepes és Szabolcs jelenti az élbolyt, nem sokkal marad le tőlük Turóc, Trencsén és Sáros megye. A többihez képest kiemelkedik még: Háromszék, Nyitra, Árva, Pozsony, Abaúj és Bars (*3. térkép*). Tizenhat megyében viszont egyáltalán nem volt jelen ez az ipar. A Dunántúlon Baranyából és Sopron, Az Alföldön Békés, Csongrád, Hajdú, Jász-Nagykun-Szolnok és Temes, a Felvidéken Gömör-Kishont, Ugocsa és Zólyom, Erdélyben Csík, Fogaras, Hunyad, Kis-Küküllő és Szeben megyékben teljesen hiányzott.

Figyelemre méltó, hogy míg 1892-ben 10 megyében egyetlen egy mezőgazdasági szeszfőzde sem volt (Árva, Máramaros, Ugocsa, Zólyom; Békés Hajdú Temes; Hunyad, Kis-Küküllő; Baranya), s húsz megyében pusztán csak egy-egy akadt mutatóba (Borsod, Hont; Bács-Bodrog, Bihar, Csanád, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Torontál; Brassó, Csík, Fogaras, Krassó-Szörény, Maros-Torda, Szeben, Torda-Aranyos; Esztergom, Komárom, Somogy, Sopron, Zala), addig 1900-ban már csupán három olyan megye akadt (Gömör-Kishont, Zólyom és Kis-Küküllő) ahol nem épült még mezőgazdasági szeszfőzde sem (4. térkép), 1910-ben viszont már minden megyében megvetette a lábát a szeszipar (5. térkép). Ez nem annyira a foglalkoztatottak, mint inkább az üzemek számában nyilvánult meg (3. táblázat). E növekedésben nagy szerepe volt az 1881. évi ipart támogató törvénynek, amelynek 1906 végéig 1389 gyár lett a kedvezményezettje – s ezeknek a 44 %-a mezőgazdasági szeszgyár volt (Halkovics L. 572-573). A tíz évvel korábbi állapothoz képest a növekedés különösen a Felföld északnyugati sávjában, illetve Szepes–Sáros–Abaúj-Torna–Zemplén térségében, valamint Háromszék és Brassó megyékben volt számottevő (6. térkép). Mindezzel együtt e növekedés dacára sem érte el az iparszerűen működő szeszfőzde üzemek az 1850-es, 1860-as évek szintjét, amikor 3-4 ezerre rúgott ezek száma – bár nyilvánvalóan a technológiát tekintve zömében meghaladták azok nívóját.

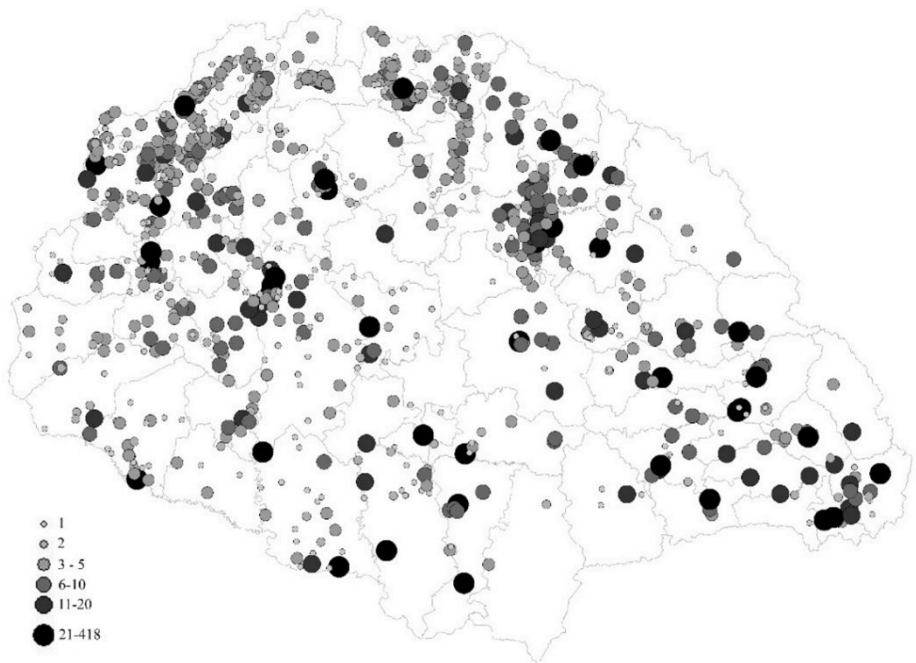
3. táblázat A szesziparral ellátott települések és a szesziparban dolgozók száma (1890–1910)

	1890/1892	1900	1910
Szesziparral rendelkező települések száma	456	681	874
Szesziparban dolgozók száma	5170	5849	5998

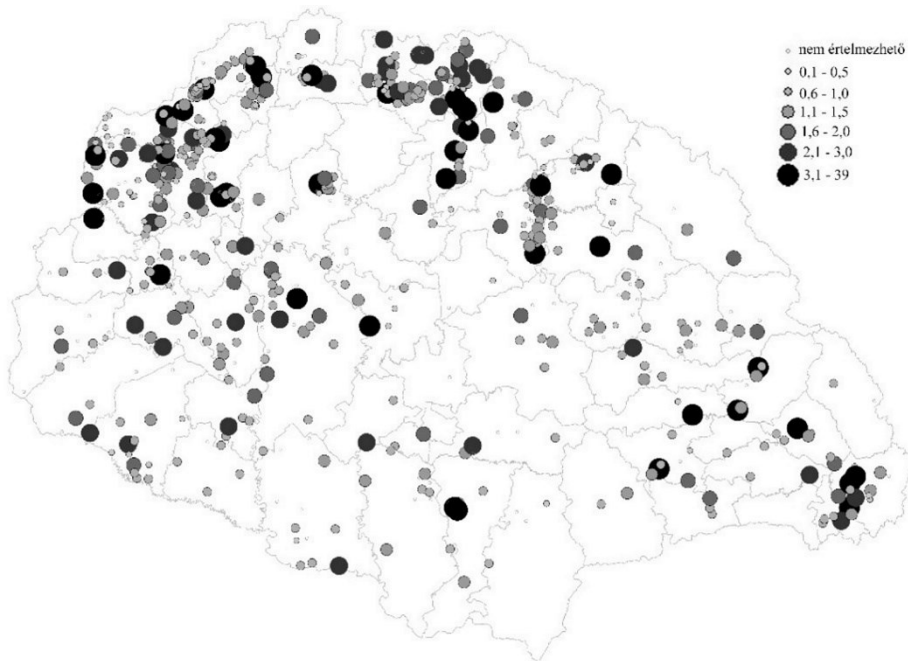
Forrás: *Jekelfalussy 1892; Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam II. kötet: A Magyar Korona országaiban 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest, 1893.; Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 2. kötet: A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904.; Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 48. kötet: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913.*

4. térkép: A szeszipari üzemekben dolgozók száma 1900-ban

5. térkép: A szeszipari üzemekben dolgozók száma 1910-ben

6. térkép: A szeszipari üzemekben dolgozók számának növekedése 1910-ben 1900-hoz képest

A népszámlálási kötetek foglalkozás-statisztikai adatai alapján készült szeszipari térképek azonban megtévesztőek, ha legalább képzeletben nem illesztjük hozzá más olvasmányélményeink alapján azokat a térségeket, ahol hagyományosan jelentősek voltak az ún. *paraszt égetők*.

Ehhez a korabeli útirajzok, néprajzi és közgazdasági leírások mellett igen hasznos adatokkal szolgálnak a *kereskedelmi és iparkamarák jelentései*, amelyek rendszerint nyomtatásban is napvilágot láttak. Ezek erényét, értékét az adja, hogy a kamarai apparátus a gazdasági élet sűrűjében élve, mondhatni testközelből szerzte információit. Az éves jelentések azon túlmenően, hogy átfogó képet adtak a kamarai kerület elmúlt esztendejéről, időnként részletesebben is bemutattak egy-egy iparágat. A temesvári iparkamara 1879-1881. évi jelentése például behatóan ismertette a kerület népiparként üzött pálinkafőzését.⁷

Temes megyében 59 községben 1170, Torontál megyében 75 községben 924, Krassó-Szörény megyében pedig 96 községben 2350 pálinkafőző üstben állítottak elő pálinkát, s ezeken kívül néhány nagyobb mezőgazdasági szeszfőzde is működött. A kamarai jelentés szerint bár a pálinka „jó termésű éveken többnyire

⁷ A térség pálinkafőzéséről további kamarai információkat közöl: Szulovszky 2014:

szilvából és szőlő törkölyből főzetik nagyobb mérvben; annak mennyisége gyengébb években is jelentékenynek mondható”. Az 1880-as években 57 olyan település volt a kamara három megyéje területén, ahol évente legalább 100 hl pálinkát főztek (4. táblázat).⁸ A pálinka többnyire 10-16 fokos volt, azonban egyes községekben (pl. Zsittinyben) 20 fokot is meghaladta. Az ára a minőség szerint nagyon különböző volt.⁹

4. táblázat: Évenként 100 hektoliter, vagy annál több pálinkát főző községek 1880 körül a Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara kerületében

	Krassó-Szörény megye	Temes megye	Torontál megye
1.	Agadics (200 hl)	Bresztovác (100 hl)	Albrechtsflor (500 hl)
2.	Bulza (250 hl)	Bukovec (100 hl)	Bánlak (100 hl)
3.	Czerova (240 hl)	Buzád (300 hl)	Kistorak (100 hl)
4.	Csudanovec (280 hl)	Giroda (100 hl)	Nagytorak (300 hl)
5.	Delinyest (600 hl)	Hidegkút (700 hl)	Szerbcernya (500 hl)
6.	Derest (160 hl)	Hodos (200 hl)	Szerbecsanád (120 hl)
7.	Dubest (100 hl)	Kékes (200 hl)	Szerbelemér (150 hl)
8.	Forazest (200 hl)	Kisdia*** (200 hl)	Szerbnagyszentmiklós (300 hl)
9.	Furlug (200 hl)	Kövesd (200 hl)	Szóka (140 hl)
10.	Gross (100 hl)	Kralovec (150 hl)	Torda (200 hl)
11.	Illadia (1000 hl)	Kustély (280 hl)	
12.	Kallina (300 hl)	Petrovoszello (120 hl)	
13.	Kaprióra (5-600 hl)	Remete (100 hl)	
14.	Kistikván (700 hl)	Székas (200 hl)	
15.	Kölnik (200 hl)	Traunau (100 hl)	
16.	Krassova*	Versec (1834 hl)	
17.	Mercsina (200 hl)	Vizma (200 hl)	
18.	Nagytikván (500 hl)		
19.	Naidas (200 hl)		
20.	Nermet*		
21.	Ohabamutnik (300 hl)**		
22.	Poganest (100 hl)		
23.	Pozsoga (100 hl)		
24.	Prebul (900-1000 hl)		

⁸ Temesvári KIK jel.1879-1881. 216.

⁹ Temesvári KIK jel.1879-1881. 217.

25.	Szkeus (250 hl)		
26.	Székas (200 hl)		
27.	Valeadény (350 hl)		
28.	Vrány (250 hl)		
29.	Zorrlenc (2-3000 hl)		
30.	Zsittiny (200 hl)		

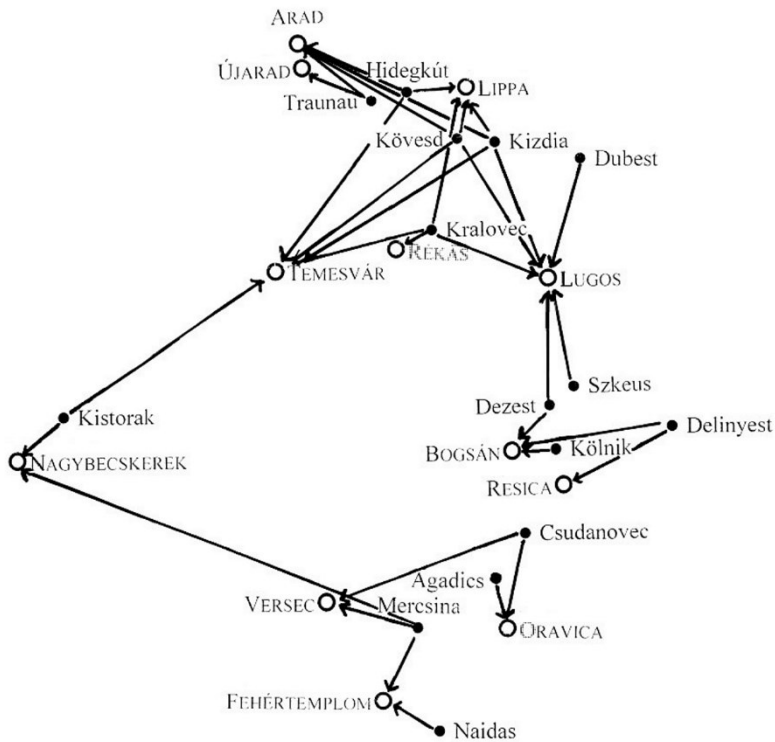
* *A kamarai jelentés nem adja meg a főzött pálinka mennyiségét, csupán a következők írja: „a pálinka szintén nagy mérvben üzetik és egyik fő jövedelmi forrást képez”*

** *Ebből egy Pistorius-féle 14 hl űrtartalmú pálinkakazán 200 hl-t állít elő*

*** *Kisgye, korábban Kizdia, Gisdia néven is. Ez utóbbi név alatt Vályi András már 1799-ben arról írt, hogy „pálinka főzéssel kereskednek” (Vályi 1799. 40-41.).*

Forrás: A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszter úr Ó Nagyméltóságához a kamarai kerület gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1879-1881. években. Temesvár, 1883. 216. adatai alapján

E roppant mennyiséget részben saját szükségletre, nagyjából pedig kereskedelmi célokra főzték. Az értékesítés többnyire a termelés helyén vagy a környékén történik, de voltak – főként Krassó-Szörényben –, ahonnan egészen messzire is elszállították a párlatot: Agadicsról Oravicára, Csudanovecről (Csudafalva) Versecre és Oravicára, Delinyestről (Delényes): Bogsánba és Resicára, Dezestről (Dezese, Dezesye): Bogsánba és Lugosra, Kölnikről (Kölnök) Bogsánba, Mercsináról (Mérczina, Mercsény) Fehértemplomra, Versecre és Nagybecskerekre, Szkeusról (Szkejus, Bojtorjános) és Dubestről (Dubesty, Dobosd) Lugosra, Najdásról (Néranádas) Fehértemplomra és környékére, Kistorakról (Kistorák, Kistárnok) Temesvárra és Nagybecskerekre, Kisgyéről és Kövesdről Lippára, Lugosra, Temesvárra és Aradra, Traunauból (Cseralja) Ó- és Újaradra szokták eladni az előállított pálinkát. E településeket zömében románok lakták. Hozzájuk hasonlóan részt vett a pálinka-üzletben a szerb lakosú Temeskirályfalva, s a túlnyomórészt németajkú Temeshidegkút népe is. Az előbbieket Temesvárra, Lugosra, Lippára, Rékasra (kb. 100 hl.-t), az utóbbiak pedig főként Temesvárra, Aradra és Lippára juttatták el folyékony portékájukat (*7. térkép*). A felsorolásból látható, hogy a pálinka – túlnyomórészt szilvórium – felvevő piaca jó részt a térség jelentős bányász, illetve ipari népességgel rendelkező települései voltak.

7. térkép: A nagyobb pálinkafőző települések és felvevőpiacuk a Bánságban, 1884.

* * *

E dolgozat is megerősíti a régi kutatói igazságot: egy forrás az nem igazán forrás. Csak más kútfőkkel, forrástípusokkal összevetve, és kellő forráskritikával rekonstruálhatjuk megnyugtatóan a múlt egyes mozzanatainak a tablóját. Noha a korabeli statisztikák és címtárak adatai alapján sokrétű kép tárul(hat) fel az egykori hétköznapokról, azonban bármennyire is értékes információkat nyújtanak, természetesen nem ad(hat)ják meg kor gazdasági életének a teljes panorámáját. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a Jekelfalussy-féle, reprezentatív mintavételű iparos címtár alapján készült szeszfőzéssel kapcsolatos térképeinken teljesen jelentéktelennek tűnik Torontál megye, holott akkoriban a szeszfőzést *népiparként* háromezren üzték azon a tájon.¹⁰ Éppen ezért fontos más típusú, elbeszélő források bevonása is. Így a kamarai jelentések vagy akár az alispáni és más hatósági iratok, korabeli leírások, táj- és régiómonográfiák számtalan fontos kiegészítő adattal szolgálhatnak.

¹⁰ Ld. pl.: Pallas Nagy Lexikona, XVI. kötet, Budapest, 1987. Torontál címszó, 273. oldal. Interneten elérhető: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/101/pc010157.html#3> (utolsó letöltés: 2017. május 4.)

Irodalom

- LÁNG L. 1887: Magyarország gazdasági statisztikája. – Budapest, Athenaeum
- HUNFALVY J. 1863: Magyarország viszonyainak statisztikai vázlata. III. A műipari viszonyok. – Statisztikai Közlemények, V. pp. 3-29.
- HUNFALVY J. 1867: Az Osztrák Birodalom statisztikája, különös tekintettel a magyar államra. – Pest.
- KELETI K. 1871: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. – Pest, Athenaeum.
- KELETI K. 1873: Honismertető. – Budapest, Athenaeum.
- FÉNYES E. 1836–40: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I–VI. – Pest.
- FÉNYES E. 1841–43: Magyarország statisztikája. I–III. k. – Pest.
- FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása. I-II. k. – Pest.
- FÉNYES E. 1851: Magyarország geographiai szótára. I-IV. k. – Pest.
- FÖLDES B. 1885: Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal, különös tekintettel Ausztriára. – Budapest.
- HALKOVICS L. 1997: Ipar. A 19. század közepétől 1913-ig. – In. KOLLEGA TARSOLY I. (főszerk.): Magyarország a XX. században. II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Babits Kiadó, Szekszárd. pp. 572-581.
- JEKELFALUSSY J. 1892: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke. – Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest. LXVI, 2336. p.
- KONEK S. 1865: Az Ausztriai birodalom statisztikája. – Pest.
- KONEK S. 1878: Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve folytonos tekintettel Ausztriára. Második, teljesen átdolgozott kiadás. – Franklin Társulat, Budapest.
- PÁRNICZKY E. 1887: Magyarország gazdasági statisztikai kézikönyve. I. – Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- POTSA F. 1897: A szeszdó fejlődése Magyarországon. – Közgazdasági Szemle, XXI. pp. 373-393., 517-566.
- SZOLCSÁNYI H. 1884: Európa államainak statisztikája kiváló tekintettel Magyarországra. Újabb adatok és Kútforrások után. – Szerző kiadása, Eger.
- SZULOVSKY J. 2013: A magyarországi pálinkafőzés 19. századi történetéhez. – In. BALÁZS G. – VIGA GY. (szerk.): Közelítések a pálinkakultúrához. Inter, Budapest. pp. 11-22.
- VÁLYI A. 1799: Magyar Országának leírása, 2. k. – Buda.

TARTALOM

FRISNYÁK SÁNDOR Tudós, tanár és ismeretterjesztő A 80 éves Boros László munkássága.....	1
VERESEGYHÁZI BÉLA Szolnok város funkciói és funkcióváltásai az 1075–1526 közötti időszakban.....	6
CSORBA CSABA Tokaj-Hegyalja védelmi rendszere a 15-16. században.....	15
TAKÁCS PÉTER A lakosság életmódja Cigándon a lápok lecsapolása előtt.....	23
DOBÁNY ZOLTÁN Tájhasználat és antropogén tájformálás a Sajó mente településein (18-20. század).....	41
KRISTÓF ANDREA A miskolci agglomeráció fejlődési pályája (1970–2015).....	64
OLAJOS CSABA Tállya településszerkezeti fejlődése.....	82
BELUSZKY PÁL A városok – olvasztótégelyek? (A [nyelvi] asszimiláció területi vonatkozásai a dualizmus korában – I.).....	102
KÓKAI SÁNDOR Adalékok a szerémségi borvidék történeti földrajzához.....	123
SZULOVSZKY JÁNOS Adatok a magyarországi szeszipar történetéhez (1850–1910).....	136
NÁGY MIKLÓS MIHÁLY Vonal- és sávserű földrajzi jelenségek a magyar hadtörténelemben.....	152
DR. SUBA JÁNOS A magyar katonai vezetés elképzelése az 1918. évi Bukaresti békében az Osztrák-Magyar Monarchiához csatolt új román terület felosztására Ausztria és Magyarország között.....	168
KORMÁNY GYULA Az Ibrányi járás agrárgazdaságának főbb jellemzői a XX. század derekától a XXI. század második évtizedéig.....	188
FRISNYÁK SÁNDOR Süli-Zakar István történeti földrajzi munkássága.....	205
CSÜLLÖG GÁBOR Dr. Süli-Zakar István (1945–2017).....	213